

BRATISLAVA, (NE)PLÁNOVANÉ MESTO

Poznámky ku skúmaniu a k interpretácii histórie plánovania a výstavby mesta

AUTOR:

Henrieta Moravčíková^{1*}

¹ Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta architektúry a dizajnu, Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok; Historický ústav SAV v Bratislave, Oddelenie architektúry

*KOREŠPONDENČNÝ AUTOR

e-mail: henrieta.moravcikova@stuba.sk

INFO O PRÍSPEVKU

Zaslané: 18. 5. 2019

Akceptované: 23. 6. 2020

ABSTRACT: In Slovakia, after 1989, there were dramatic changes in the town-planning, which were conditioned by the change in social conditions and of paradigm in planning and regulation of construction in the city. In the whole Czechoslovakia, this meant a rejection of modernist urban practice. In Bratislava, this phenomenon manifested itself very intensively. Within a few years, the planning institutions that have been developed for decades disappeared.

With the growing criticism of the events of that time, there were also growing efforts to take a holistic view of the issue of city planning and construction. Glimpses into the past indicated that the first precondition for dealing with this situation would be an analysis of the history of modern planning and construction in Bratislava.

The study analyses the starting points, methodological tools, and results of research carried out by a team of architects and historians of architecture since 2014. It describes the current situation in the field of urban research, with an emphasis on examining the morphology of urban structure. It draws attention to the line of current research, which understands the city as an open work with the potential of a number of development possibilities, which cannot be perfectly guided or coordinated. This trend is followed by the presented research, which aims to approach the history of modern planning in Bratislava, to reveal and describe the relationship between planning and construction, to define architectural and urban concepts and paradigms relevant to Bratislava's urban structure, to examine selected examples of their application in the material structure of the city and on their basis to reveal the laws of its development.

© 2020 Author. Published by the Faculty of Architecture and Design, Slovak University of Technology in Bratislava, Slovakia

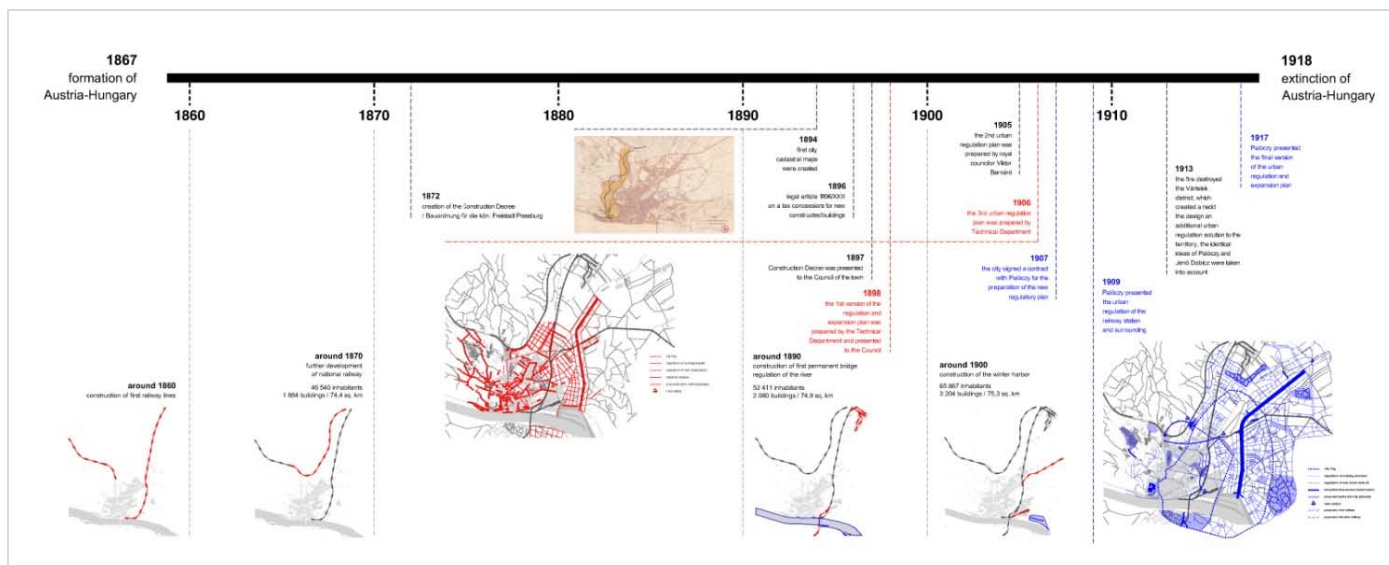
KEYWORDS:

town planning, architecture, construction, Bratislava, urban structure, (un)planned

ÚVOD

Po roku 1989 sa na Slovensku v oblasti územného plánovania udiali dramatické zmeny, ktoré podnietila zmena spoločenských podmienok a paradigmy v oblasti plánovania a regulácie výstavby v meste. Prakticky v celom Československu to znamenalo odmietnutie modernistickej urbanistickej praxe. Český historik Petr Roubal nazval tento jav, „*ktorý usiloval o čo najradikálnejší a najrychlejší rozchod se státně socialistickým dědictvím*“, urbanistickým antikomunizmom. [1] V Bratislave sa prejavil mimoriadne intenzívne. V priebehu niekoľkých rokov zanikli desaťročia budované územnoplánovacie inštitúcie, zrušil sa Útvár hlavného architekta mesta a v roku 2002 sa dokonca zbúrala jeho budova. Tento vývoj, odrážajúci hlboké pochybnosti o zmysluplnosti plánovania v kontexte trhového hospodárstva, pritom prebiehal paralelne s pribúdajúcimi stavebnými investíciami a s rastúcimi nárokmi na rozhodovacie procesy súvisiace s novou výstavbou. Tá už nebola výsledkom plánovaného hospodárstva, ale prejavom slobodného trhu. Bratislava tak opäť čelila situácii ako už mnohokrát v minulosti, keď súkromní investori požadovali rýchle rozhodnutia a jasné usmernenia výstavby, ktorých sa im však zo strany mestského zastupiteľstva a oddelenia plánovania mesta nedostávalo.

V prvých rokoch 21. storočia síce vznikol rad územných plánov zón, ktoré sa usilovali podrobnejšie regulovať výstavbu v exponovaných častiach mesta, často však boli priamou reakciou na bezprostrednú požiadavku investorov a nerefletovali verejný záujem obyvateľov Bratislavy, ktorý ostával skrytý v priveľmi abstraktnom a dvojznačne interpretovateľnom územnom pláne mesta z roku 2007. [2] Územný plán mesta ani územné plány zón pritom nedokázali dostatočne uchopiť to najdôležitejšie, vzájomný vzťah urbanizmu a architektúry. Tento nedostatok neodstránilo ani zriadenie funkcie hlavného architekta v roku 2009. Bratislava sa naďalej rozrastala, prestavovala a zahusťovala viac-menej ad hoc. V najkritickejšom období prvého desaťročia nového milénia jej tento trend dokonca vyslúžil prívlastok nezámerneho či neplánovaného mesta. [3] Paralelne s rastúcou kritikou vtedajšieho diania sa zintenzívňovali aj snahy o celostnejšie uchopenie problematiky plánovania a výstavby mesta. I letmé pohľady do minulosti naznačovali, že prvým predpokladom na vyrovnanie s touto situáciou bude analýza histórie plánovania a výstavby Bratislavy, najmä obdobia moderného plánovania od konca 19. storočia po súčasnosť. Od začiatku bolo jasné, že sa ponúka príležitosť na ambicioznejšiu úlohu, akou je štandardný dejepis.

Obrázok 1: Medzníky v plánovaní a vo výstavbe Bratislavy na prelome 19. a 20. storočia
Zdroj: Archív OA, HÚ SAV

MESTSKÁ ŠTRUKTÚRA V CENTRE POZORNOSTI

S podobnými problémami bojovali na prahu nového milénia viaceré mestá. Nešlo len o metropoly niekdajšieho východného bloku, ktoré prechádzali dramatickým procesom transformácie, ale aj o iné mestá čeliace výzvam spojeným s kolapsom sociálnych štátov, krízou plánovacích procesov, neoliberalnou exploataciou mestských plôch a narušenosťou vzťahu urbanizmu a architektúry. Tak ako pri minulých krízach mesta, aj teraz sa hľadali nové spôsoby uchopenia tohto zložitého fenoménu. Snaha architektov, urbanistov či historikov porozumieť týmto procesom viedla k obnove záujmu o fyzickú štruktúru mesta i o dejiny urbanizmu. Nové výskumy v mnohom nadväzovali na to, čo sa v oblasti skúmania mesta realizovalo v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia, či už išlo o práce ovplyvnené semiotikou zamerané na symbolickú funkciu mestskej štruktúry a jej prvkov, ako v prípade urbánnych artefaktov Alda Rossiho či urbánnych elementov Léona Kriera, o práce venované vnímaniu mesta, ako bol obraz mesta Kevina Lyncha vychádzajúci z mentálnych máp behaviorálnej geografie, alebo o fenomenologický výskum Christiana Norberga-Schulza zameraný na ducha miesta. [4] Viaceré výskumy mesta sa inšpirovali aj koncepciou otvorenosti, ktorú vo vzťahu k literárnemu dielu načrtnol Umberto Eco a ktorá dobre vystihuje komplexnú podstatu výstavby mesta. [5]

Aktuálny trend predstavujú najmä výskumy zamerané na morfológiu mestskej štruktúry v zmysle skúmania tvaru a prvkov mestského tkaniva v závislosti od meniacich sa vnútorných architektonických a urbanistických determinantov, ako aj od historického a spoločenského vývoja a jeho zlomových udalostí. [6] Podobným smerom sa ubierajú aj tie výskumy, ktoré sa usilujú abstrahovať určité charakteristické situácie odrážajúce vplyv spoločenských zlomov a zmeny

architektonickej a urbanistickej paradigmy na mestskú štruktúru. [7] V rámci švajčiarskeho a nemeckého architektonického diskurzu sa zase už od sedemdesiatych rokov 20. storočia rozvíja prístup opierajúci sa o argumentáciu takzvaného dialogického mesta. [8] Princíp dialógu zdanlivo protirečivých pojmov využíva napríklad aj multidisciplinárny výskum mesta Berlína. [9]

Formovaním mesta ako politicky zámerného projektu, v ktorom zohráva kľúčovú úlohu architektúra, sa zaoberá výskumná platforma *The City as a Project*. Tematizuje vzťah architektúry, politiky a mesta. Jej iniciátor Pier Vittorio Aureli chápe mesto ako súostrovie zložené z jednotlivých „absolútnych“ architektonických foriem, vzájomne spájaných a tvarovaných okolitým morom urbanizmu. [10] Mesto je súčasne zhmotnením politickej vízie, v ktorej zohráva kľúčovú rolu práve vytváranie formy. [11] V zmysle tohto prístupu nemá na podobu mesta vplyv abstraktné územné plánovanie, ale skôr jednoduchá regulácia, ktorá však zahŕňa „genetický kód“ mesta, ako to ukázal napríklad Platon Issaias na analýze urbanistického vývoja Atén. [12]

Všetky tieto prístupy venujú pozornosť plánovitosti a neplánovitosti mesta. Niektoré pokladajú chaotickosť urbanistického vývoja za prirodzenú súčasť mesta a predpokladajú, že mesto nemožno plánovať. Iné zdôrazňujú skrytú zámernosť neplánovitosti ako prejav politickej vôle. Mesto ako otvorené dielo v zmysle Ecovej *Opere aperta* s potenciálom množstva vývojových možností, ktoré súčasne nie je možné dokonale usmerniť ani koordinovať, bolo metodologickým východiskom aj pri výskumnom projekte *Urban Intermedia: City, Archive, Narrative*, ktorý sa realizoval v rámci *The Harvard Mellon Urban Initiative* na Harvard Graduate School of Design pod vedením Eve Blauovej. [13] Práve posledný spomínaný výskum, ako aj staršie práce bádateľov

okolo Eve Blauovej [14] rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili výskum Bratislavy, ktorý realizoval kolektív architektov, architektiek, historikov a historičiek architektúry pod vedením autorky textu od roka 2014. [15] Cieľom výskumu bolo priblížiť históriu moderného plánovania Bratislavy, odhaliť a opísať vzťah medzi plánovaním a výstavbou, definovať architektonické a urbanistické koncepcie a paradigmy relevantné vo vzťahu k mestskej štruktúre Bratislavy, preskúmať vybrané príklady ich uplatnenia v hmotnej štruktúre mesta a na ich základe odhaliť zákonitosti jej vývoja. Pokúsili sme sa špecifikovať charakteristické urbanistické štruktúry, architektonické formy a situácie, ktoré determinujú podobu mesta. Získané poznatky mali predstavovať referenčný bod v procese skúmania a narábania s mestskou štruktúrou, rovnako v retrospektívnom, ako aj v prospektívnom zmysle. Ako výskumný predpoklad slúžil práve fenomén neplánovaného mesta. Od začiatku bolo zrejmé, že na jeho uchopenie vo vzťahu k Bratislave bude potrebné také štúdium urbanistickej štruktúry, ktoré spojí prístupy viacerých disciplín od architektúry a urbanizmu cez dejiny architektúry a urbanizmu až po niečo ako systémovú históriu plánovania a výstavby mesta.

BRATISLAVSKÁ ARCHITEKTONICKÁ HISTORIOGRAFIA

Základné východisko pri výskume fenoménu Bratislavy ako neplánovaného mesta predstavovali staršie práce z oblasti všeobecnej histórie, histórie architektúry či etnológie. Literárne zdroje, ktoré sme mali k dispozícii, pritom možno rozdeliť do troch základných skupín. Prvú skupinu tvorili najstaršie diela z prvej polovice 20. storočia. Druhá skupina zahŕňala diela, ktoré vznikli v období päťdesiatych až osemdesiatych rokov minulého storočia. Do poslednej skupiny patrili diela napísané a vydané po roku 1990. Spomedzi najstarších zdrojov treba spomenúť dejiny mesta od historika Theodora Ortwaya, ktorý v rokoch 1875 až 1906 pôsobil vo vtedajšom Prešporku ako profesor histórie na Právnickej akadémii. Poznatky čerpal ťažiskovo zo zdrojov mestského archívu, ale aj z ostatných archívov monarchie či zo starších historických prác. Svoje práce pravidelne publikoval v novinách *Pressburger Zeitung*. Knižne vyšli v sedemzväzkovej monografii o dejinách mesta a v publikácii o uliciach a námestiach Prešporku. [16] Po rozpade monarchie nadviazal na Ortwayovu prácu mestský archívár Ovídius Faust, ktorý svojou bohatou spisbou pokryl výstavbu Bratislavy od najstarších čias až po tridsiate roky 20. storočia. [17] V rovnakom období zhmuli architektonické dejiny mesta z perspektívy pamiatkovej starostlivosti aj manželia architekti a historici architektúry Dobroslava a Václav Menclovci, ktorí v tom čase pôsobili v Bratislave. [18] Ďalším autorom, ktorý sa od dvadsiatych rokov minulého storočia systematicky venoval stavebnému rastu mesta, bol architekt Eugen Bárta, zamestnanec mestského technického oddelenia. Ten vo viacerých textoch priblížil nielen históriu, ale aj vtedajšiu výstavbu Bratislavy. [19] Tieto práce dopĺňala séria sprievodcov po meste, žáner, ktorý sa začiatkom 20. storočia tešil veľkej popularite. Medzi najprínosnejšie z hľadiska faktografie patril sprievodca po Bratislave od Josefa

Danningera. [20] Jedinečnú atmosféru dynamickej premeny Bratislavy na začiatku 20. storočia najlepšie zachytil rozsiahly sprievodca *Columbus in der Slowakei*, v ktorom sa moderným stavebným dejinám mesta venuje mimoriadne veľkorysý priestor. [21]

Po druhej svetovej vojne sa modernej výstavbe mesta ako prvý systematicky venoval bratislavský architekt a editor Andrej Szőnyi. Jeho monografia priniesla celostný pohľad na stavebné dejiny mesta s dôrazom na začiatok 20. storočia, ktorého bol autentickým svedkom. [22] Určitý náprotivok Szőnyiho diela predstavovala práca Milana Beňušku, ktorý načrtnol vývoj územného rastu a plánovania Bratislavy koncom päťdesiatych rokov z perspektívy aktívneho architekta a urbanistu. [23] Beňuška svojím výskumom stavebného vývoja mesta v 20. storočí prispel aj do knihy *Dejiny Bratislavy*, najrozsiahlejšieho diela o dejinách mesta v povojnovom období. [24] V rovnakom období reflektoval stavebný vývoj Bratislavy v rámci všeobecných dejín mesta aj historik Ladislav Šášky. [25] Dejiny výstavby Bratislavy sa od sedemdesiatych rokov 20. storočia systematicky venoval i historik a archivár Vladimír Horváth, ktorý pôsobil priamo v mestskom archíve. Pozoruhodný a dodnes nie celkom docenený príspevok k poznaniu vývoja urbanistickej štruktúry priniesol najmä jeho *Bratislavský topografický lexikon*. [26]

Poslednú skupinu prác predstavujú diela, ktoré vznikli po roku 1990, keď sa po zmene spoločensko-politickej situácie rozšíril pohľad na stavebné dejiny mesta o dovtedy marginalizované a nové bádateľské perspektívy. V oblasti poznania moderného plánovania a výstavby Bratislavy prispeli najmä práce Viery Obuchovej, ktorá sa venovala vybraným typologickým druhom, ako je bývanie či priemyselné stavby. [27] Viaceré súvislosti procesov riadenia mesta na prelome 19. a 20. storočia objasnil architektonicko-historický výskum Dany Bořutovej aj etnologický výskum Eleonóry Babejovej. [28] Ďalšie stránky dejín výstavby mesta od konca 19. storočia až po rok 1945 osvetlili práce historikov z Historického ústavu SAV. [29] Paralelne so spomínanými prácami realizoval výskum moderného plánovania a výstavby Bratislavy aj tím výskumníkov a výskumníčok okolo autorky tohto príspevku. Pripravil monografie venované vybraným historickým etapám výstavby mesta v rokoch 1918 až 1945, problematike hromadnej bytovej výstavby v druhej polovici 20. storočia či pôsobeniu vybraných osobností architektúry na území Bratislavy. [30]

K základným prameňom patrili aj dejiny architektúry 19. a 20. storočia na Slovensku, v ktorých sa ich autori a autorky do určitej miery zaoberali plánovaním a výstavbou Bratislavy. Spomeňme aspoň staršie práce Martina Kusého a Ladislava Foltyna alebo novšie diela Jany Pohaničovej a Eleny Lukáčovej či Matúša Dullu a autorky tohto textu, ktoré reflektovali problematiku moderného plánovania a výstavby Bratislavy fragmentárne v rámci všeobecnejšieho výkladu vývoja

architektúry na území Slovenska v 20., respektíve 19. storočí. **[31]**

Pri sumarizovaní stavu poznania o územnom raste, architektúre a urbanizme Bratislavy nesmieme zabudnúť ani na práce, ktorých cieľom bolo najmä podnietenie premýšľania a diskusie o tomto meste. Takou bola napríklad monografia *Bratislava – metropolis*, ktorá reflektovala fenomén metropolitného územia mesta z pohľadu viacerých disciplín od architektúry a urbanizmu cez sociológiu, ekológiu až po filozofiu. **[32]**

Pri detailnom pohľade na spomenuté diela sa však ukázalo, že napriek tomu, že zachytili chronológiu vývoja, kľúčové osobnosti aj dôležité javy, nedokázali sprostredkovať celostný a komplexný pohľad na vývoj mestskej štruktúry. Okrem výnimiek, ku ktorým patrí napríklad práca Milana Beňušku, totiž len minimálne zahŕňali analýzu a výklad obrazovej zložky urbanistických plánov a zobrazenie urbanistickej štruktúry. Ako prvý ponúkol atraktívnu vizualizáciu vývoja mestskej štruktúry Bratislavy kolektív autorov zastrešených občianskym združením Bratislavské ostrovy. Vo forme deviatich máp zobrazili mesto v obdobiach, ktoré považovali z hľadiska vývoja jeho štruktúry za zlomové. **[33]** Architekt Peter Žalman ich doplnil obrazovým prehľadom urbanistických plánov mesta a analýzou mestských plôch a vybraných častí mesta z hľadiska funkčného využitia, infraštruktúry a rozvojového potenciálu. **[34]** Obe práce pritom bezprostredne reagovali na problematiku fungovania plánovania a regulácie výstavby v meste. Problematiku histórie regulačných a územných plánov Bratislavy komplexnejšie spracoval vo svojej dizertačnej práci architekt Peter Horák, ktorý jednotlivé urbanistické plány vyhodnocoval a navzájom porovnával. **[35]**

HYBRIDNÁ METÓDA SKÚMANIA

Pri výskume moderného plánovania a výstavby Bratislavy sme uplatnili metodologický prístup, ktorý predstavoval hybridné spojenie metód architektonického, urbanistického a architektonicko-historického kvalitatívneho skúmania a zobrazovacích nástrojov architektúry a urbanizmu. V snahe lepšie pochopiť vzťah medzi plánovanou a realizovanou výstavbou mesta a mechanizmus jeho fungovania sme faktografické poznatky o histórii plánovania a výstavby konfrontovali s vizualizáciou plánovaných aj realizovaných zásahov do mestskej štruktúry. Sústredili sme sa na odhalenie zlomových plánov a okolností, ktoré ich podmienili. **[36]** Popri štandardnom archívnom výskume to znamenalo digitalizáciu desiatok historických výkresov a konštrukciu 2D aj 3D modelov realizovaných i nere realizovaných zásahov do mestskej štruktúry. Ťažiskovo sme vychádzali z čiastkového digitálneho modelu mesta prístupného v otvorených zdrojoch, ktorý sme dopĺňali ďalšími doteraz nemodelovanými časťami. Využívali sme modelovanie v programe SketchUp, pričom základným zobrazovacím nástrojom bola axonometria alebo izometria. Pri identifikácii rozdielov medzi plánovanou a realizovanou zástavbou sme využili vrstvenie 2D modelov, zákresy do

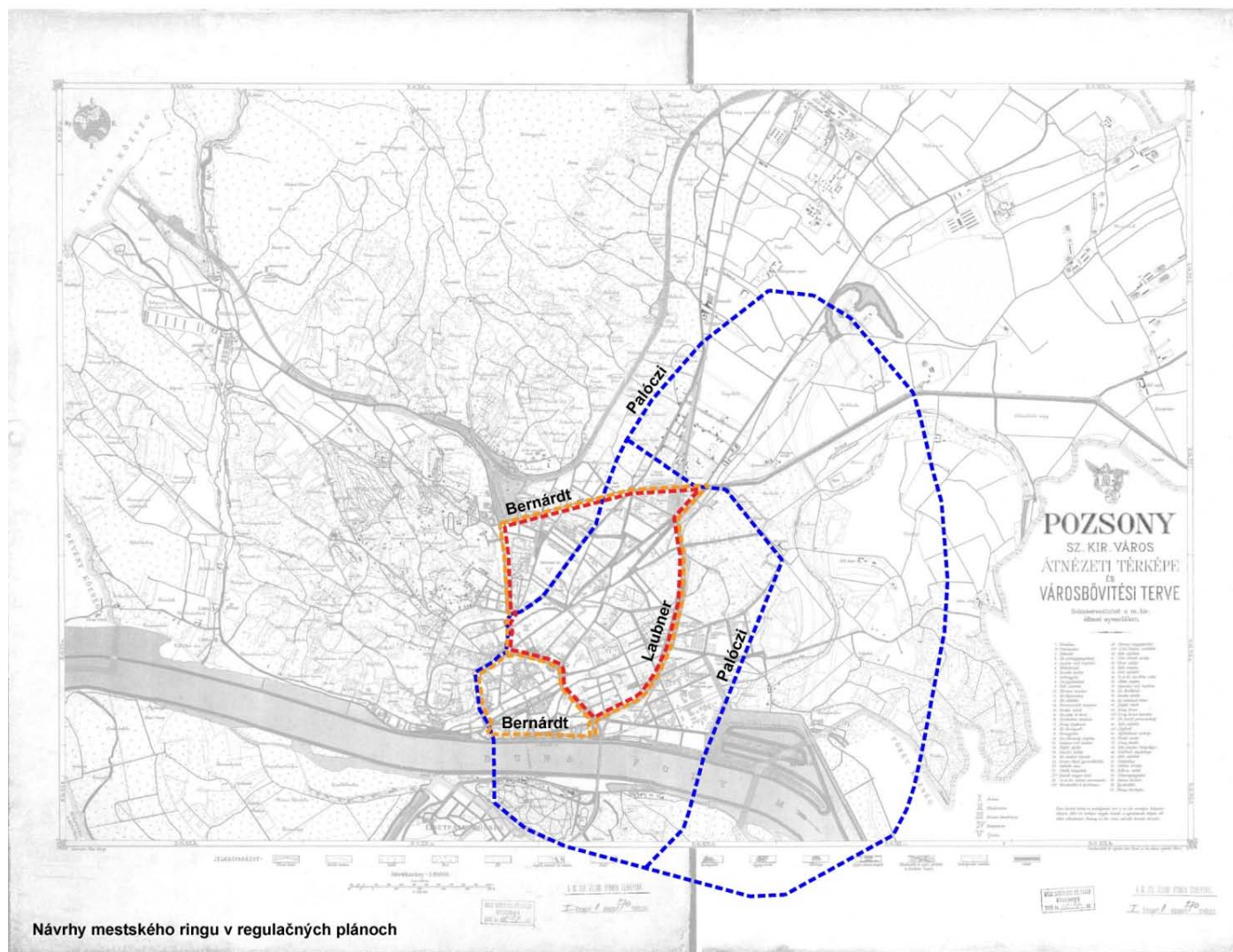
historickej katastrálnej mapy mesta a koláž. Pri konštrukcii vizuálneho naratívu hrala dôležitú úlohu aj periodizácia, t. j. zobrazenie vybraných miest mestskej štruktúry v čase ich najvýznamnejších historických zlomov. Táto hybridná metóda vyžadovala získanie rozsiahleho množstva dát, ich kritické zhodnotenie a digitalizáciu.

Základným zdrojom poznatkov boli okrem spomínaných architektonicko-historiografických prác najmä archívne materiály a dobové periodiká. Konfrontácia pramenných a literárnych zdrojov odhalila, že mnohé práce venované modernému plánovaniu a výstavbe Bratislavy preberali informácie zo starších titulov a len minimálne využívali pôvodné pramenné zdroje, ako sú archívne dokumenty či dobová tlač. To viedlo k redukcii a schematizácii výkladu a k opakovaniu zaužívaných interpretačných modelov. K tejto situácii určitou mierou prispela skutočnosť, že na území Slovenska nevychádzalo do roka 1930 žiadne odborné periodikum, ktoré by dianie okolo územného plánovania a výstavby reflektovalo, a že periodiká vychádzajúce v Budapešti a vo Viedni zase nevenovali dostatočnú pozornosť tunajšiemu daniu. Chýbala tak akákoľvek dobová odborná reflexia. Podstatnú úlohu zohral aj fakt, že pôvodné výkresy a texty dokumentujúce prvé regulačné plány mesta sa buď nezachovali, alebo sa roztrhali do viacerých archívov bývalej monarchie. Bádatelia tak mohli čerpať informácie len zo zápisov zo zasadnutí mestskej rady alebo z dobovej tlače, ktoré boli až do roka 1918 písané výhradne po nemecky alebo po maďarsky. Vo svojom výskume sme sa sústredili práve na ne. Poznanky o dianí na prelome 19. a 20. storočia sme ťažiskovo čerpali z troch periodík, nemecky písaných *Pressburger Zeitung* a *Pressburger Presse* a po maďarsky písaného *Nyugatmagyarországi Híradó*. Dianie v oblasti plánovania a výstavby mesta najdlhšie a najsystematickejšie sledoval „umiernený, vyrovnaný a konzervatívny“ denník *Pressburger Zeitung*. **[37]** Rovnako pozorný bol vo vzťahu ku komunálnej politike a k výstavbe aj „pondelník“ *Pressburger Presse*. Komentáre, ktoré uverejňoval, však boli oveľa kritickejšie, formulované z pozície strednej triedy a rodiacej sa sociálnej demokracie. **[38]** Maďarský denník *Nyugatmagyarországi Híradó* sa zameriaval na problematiku celého západného Slovenska, pričom sa orientoval najmä na maďarskú buržoáziu a statkárov, a tak daniu vo vtedajšom Prešporku venoval menšiu pozornosť. Po vzniku Československa sporadicky reflektovali dianie v Bratislave české odborné periodiká, najmä pražský *Architekt SIA*. V roku 1931 však začali v Bratislave vychádzať hneď dva odborné mesačníky *Forum* a *Slovenský staviteľ*, ktoré pravidelne komentovali stavebné aktivity v hlavnom meste Slovenska. Časopis *Forum* dokonca pravidelne prinášal informácie o regulácii jednotlivých ulíc v meste. Ťažiskovým zdrojom poznatkov o architektúre a urbanizme Bratislavy po druhej svetovej vojne bol časopis *Architektura ČSR* vychádzajúci v Prahe a od konca päťdesiatych rokov najmä revue slovenskej architektúry *Projekt*. V šesťdesiatych rokoch k nim pribudol vedecký časopis *Architektúra & urbanizmus*,

ktorý takisto reflektoval výstavbu a plánovanie Bratislavy, no skôr v širších teoretických súvislostiach.

Najdôležitejší zdroj poznatkov o procese plánovania a výstavby Bratislavy však pre nás predstavovali zbierky Archívu mesta Bratislavy, najmä fond Útvary hlavného architekta a osobný fond mestského fotografa Josefa Hofera. Pri konštruovaní obrazu o plánovanej aj reálnej podobe mesta v minulosti boli kľúčové zápisnice zo zasadnutí mestského zastupiteľstva, záznamy zo schvaľovacích procesov regulácie výstavby, stavebné povolenia, katastrálne mapy, regulačné plány mesta či regulačné výkresy jednotlivých ulíc, ale aj materiály z architektonických a urbanistických súťaží vrátane podmienok, súťažných návrhov či zápisov zo zasadnutí poroty. A to napriek tomu, že časť týchto pôvodných materiálov, najmä plány

a výkresy väčších rozmerov, ako sú súťažné a regulačné plány, je stále nespracovaná, a tak neprístupná už niekoľkým generáciám bádateľov. Tento nedostatok do určitej miery vyvažovala postupne sa rozširujúca digitálna databáza archívnych mapových zbierok budapeštianskej štátnej knižnice, kde sa podarilo nájsť viacero materiálov o plánovaní Bratislavy. Ako významný zdroj poznania sa ukázali aj zbierky fotografií a pohľadníc Múzea mesta Bratislavy či archívny fond Pamiatkového úradu SR. Pre poznanie vývoja mestského tkaniva boli nanajvýš dôležité aj historické katastrálne mapy, ktoré sú v digitalizovanej forme dostupné v Geodetickom a kartografickom ústave. Zahŕňajú mapy z rokov 1897, 1934 a 1952. Ako doplnkový materiál poslúžili aj historické a novodobé orientačné mapy mesta, všeobecné geografické mapy, mapy vodných tokov a iné špeciálne mapy.

Obrázok 2: Návrhy mestského ringu v regulačných plánoch Júliusa Laubnera, Viktora Bernárdta a Antala Palóczyho
Zdroj: Archív OA, HÚ SAV

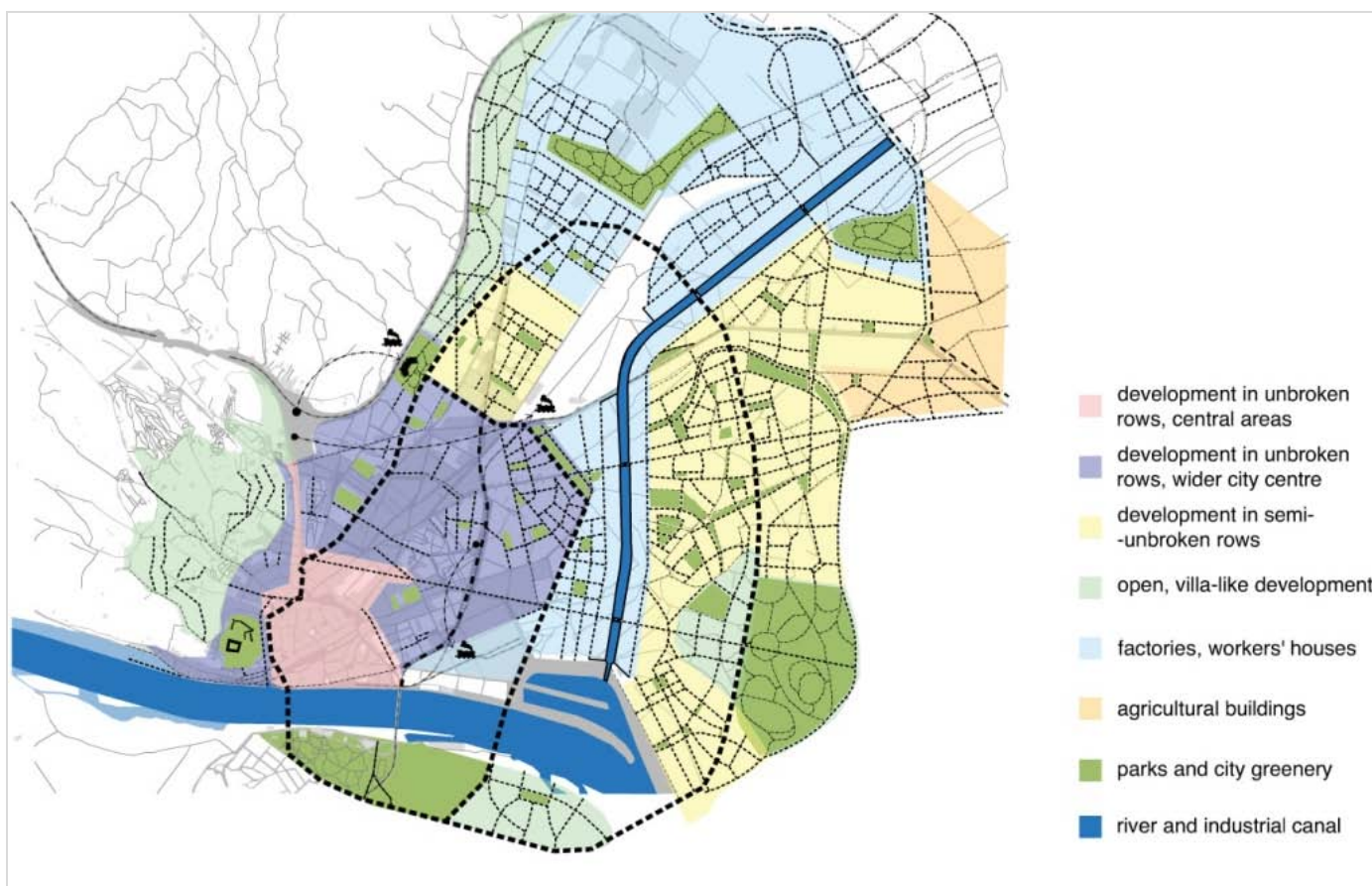
Dohromady a do vzájomnej súvislosti sa nám tak postupne podarilo dostať materiály, ktoré pochádzali z rozličných zdrojov

a období a dovtedy boli nespojiteľné. Navyše sa po prvý raz ocitli vedľa seba v digitálnej forme. Na základe tohto materiálu

sme zostavili reálne a potenciálne vývojové modely vybraných častí mestskej štruktúry. To umožnilo komparatívny výskum aktuálnej podoby mestskej štruktúry Bratislavy vo vzťahu k jej plánovanému aj faktickému historickému vývoju. Porovnanie plánovaných a reálnych premien územia z hľadiska formy urbanistickej štruktúry a jej funkcie odhalilo nielen momenty zlomu vo vývoji mestskej štruktúry, ale aj parametre týchto zlomov. Nechronologické spätné skúmanie vývoja formy zástavby súčasne pomohlo identifikovať faktory stability a nestability mestskej štruktúry. Išlo doslova o zviditeľnenie neviditeľnej histórie, o spojenie lokálnych javov naprieč históriou, ozrejmienie ich vzájomnej súvislosti ako aj súvislosti s celomestskými tendenciami tak, aby bola ich korelácia zrejماً a zrozumiteľná. Ukázalo sa, že spojenie historiografie a inžinierskych disciplín, ako je architektúra a urbanizmus, a ich digitálnych zobrazovacích metód umožňuje odhaliť inak nepozorovateľné zákonitosti a otvára možnosti na nové komplexné ponímanie problematiky histórie plánovania a výstavby mesta.

Hybridnú metódu skúmania mestskej štruktúry sme postupne overovali na niekoľkých prípadových štúdiách. Pri výskume začiatkov moderného plánovania v Bratislave a ich vplyvu na dnešnú podobu mesta sme vizualizovali a porovnávali tri koncepcie regulácie výstavby mesta s neskorším vývojom mestskej štruktúry a jej aktuálnou podobou. Práve vďaka tejto

metóde sa podarilo odhaliť, ako regulačný plán Antala Palócziho z roku 1917, ktorý nikdy nebol oficiálne schválený, predikoval neskorší vývoj mesta. [39] Výsledky skúmania pomocou hybridnej metódy sme využili aj pri hodnotení aktuálneho urbanistického vývoja Bratislavy. Na príklade dvoch vybraných lokalít, ktoré majú ambíciu stať sa novými centrami mesta, spoločensko-komerčné centrum Chalupkova – Nivy a obytno-komerčné centrum na Račianskom mýte, sme ukázali, ako sa tento zámer premietne do podoby týchto dvoch štvrtí aj celého mesta. [40] Ako prínosná sa táto metóda ukázala aj pri skúmaní súvislosti medzi historickým spoločenským dňm, zmenami paradigmy urbanistického a architektonického plánovania a podobou hmotnej štruktúry. Naše výskumy odhalili, že viaceré urbanistické, respektíve architektonické riešenia, ktoré determinujú aktuálnu podobu mesta a považujú sa za produkt neformálneho plánovania, sú vlastne výsledkom transferu informácií z rozličných historických vrstiev formálneho plánovania mesta. Takým prípadom je napríklad Obchodná ulica, Kamenné námestie, ale aj spomínaná Zóna Chalupkova. [41] Tento jav sme identifikovali aj v rámci porovnávacieho výskumu procesu regulácie a plánovania dvoch príbuzných regionálnych centier Bratislavy a Nového Sadu. Centrum Vojvodiny sme zaradili do komparatívnej štúdie na základe vyhodnotenia relevantných miest z perspektívy urbánnej morfológie, vyhodnotenia plánovacích dokumentov a pôsobenia urbanistu Antala Palócziho. [42]

Obrázok 3: Rekonštrukcia regulačného plánu Bratislavy Antala Palócziho z roku 1917 s dôrazom na funkčné zóny
Zdroj: Archív OA, HÚ SAV

Obrázok 4: Rekonštrukcia regulačného plánu Bratislavy Antala Palóczyho z roku 1917 s dôrazom na uličnú sieť a dopravný systém
Zdroj: Archív OA, HÚ SAV

Typológia mestských situácií Bratislavy

V procese skúmania plánovania a výstavby Bratislavy, ktorý zahŕňal identifikáciu hlavných urbanistických dokumentov od prvého regulačného plánu mesta z roku 1774 cez prvé moderné plány regulácie a rozšírenia mesta z rokov 1906 a 1917, niekoľko celostných plánov mesta a celý rad partiálnych regulačných plánov častí mesta z medzivojnového obdobia, takmer desiatku smerných územných plánov z druhej polovice 20. storočia až po aktuálny územný plán mesta, ich analýzu, zhodnotenie a porovnanie s reálnou urbanistickou štruktúrou mesta, sme v rámci mestskej štruktúry Bratislavy identifikovali niekoľko urbanistických situácií, ktoré sú pre toto mesto charakteristické a ktoré determinovalo práve moderné plánovanie. Tieto situácie zahŕňajú určité napätie vyplývajúce z konfrontácie organického vývoja mestskej štruktúry a moderného plánovania a zo vzťahu tradičných historických mestských priestorov a prvkov moderného urbanizmu. Na jednej strane ich určuje morfológia terénu a prírodné danosti, na druhej strane odrážajú historický vývoj miesta a medziny v jeho výstavbe. Väčšina týchto situácií sa v mestskej štruktúre opakuje, niektoré sú však jedinečné, spojené len s jedným konkrétnym miestom. Ich analýzou a triedením sme dospeli k súboru niekoľkých základných typov situácií, ktoré ilustrujú najvýznamnejšie javy v premene urbanistickej štruktúry a súčasne postihujú jej charakteristické vlastnosti. Základná

charakteristika aj pomenovanie jednotlivých typov situácií vychádzajú z urbánnej morfológie, zahŕňajú však aj fenomenologický pohľad, to, ako sa tieto časti mestskej štruktúry javia z perspektívy dnešného pozorovateľa. Naším zámerom bolo zároveň reflektovať spoločenský a kultúrny rozmer javov a procesov, ktoré sa odohrávajú v meste. Na tento účel sa ponúkali viaceré prístupy. Spomeňme aspoň Kevina Lyncha či Alda Rossiho, ktorí reagovali bezprostredne na problémy mesta šesťdesiatych rokov, alebo Léona Kriera, ktorého prístup vychádzal z postmodernej kritiky modernej architektúry. Naším cieľom však nebolo kritizovať modernizmus ani obhajovať tradičné elementy urbanistickej štruktúry. Práve naopak, usilovali sme sa interpretovať jedinečné a predsa typické urbanistické situácie mesta, ktoré rozhodujúcim spôsobom poznačil práve moderný urbanizmus a architektúra. Našmu zámeru spojiť pohľad urbánnej morfológie s fenomenologickým pohľadom najväčšmi zodpovedal prístup katalánskeho architekta a urbanistu Ignasiho de Solà-Moralesa.

V roku 1996 definoval Solà-Morales päť kultúrnych kategórií, ktoré majú byť základom na pochopenie nových vzťahov medzi architektúrou a súčasným mestom: *Mutations*, *Flows*, *Habitations*, *Containers*, *Terrain Vague* (mutácie, toky, habitácie, kontajnery, *terrain vague*). [43] Solà-Morales uvádza tieto kategórie ako „vlastností osvetľujúce body kontaktu medzi určitými architektúrami a novou urbánou realitou“. Vzťahujú sa

na architektúru, no zároveň sú evidentne kultúrne. [44] Mutácia je podľa neho taká forma premeny, ktorá nezodpovedá postupnej evolučnej premene ani racionalistickej logike premeny od plánu k výstavbe. Ide o premenu, ktorú spôsobili náhle, okrajové zásahy nepredpokladané logikou evolúcie. Pri kategórii toky má Solà-Morales na mysli mnohoraký pohyb v dnešnom meste a architektúre. Píše, že „*juxtapozícia množstva mnohorakých tokov je prvou manifestáciou toho, že realitu, v ktorej žijeme, tvorí sieťovina, čo akumuluje prepojenia, v porovnaní s ktorými je myšlienka potrubia či cesty reduktívna a nepostačujúca*“. [45] V rámci kategórie habitácie rozlišuje Solà-Morales bývanie jednak v kontexte jeho historickej premeny, ako výsledok filantropického úsilia alebo špekulácie v meste prvej priemyselnej revolúcie, ako súčasť moderného projektu a sociálneho štátu minulého storočia a ako produkt postindustriálnej trhovej ekonomiky. Zdôrazňuje pritom, že bývanie stále tvorí najväčšiu časť investičnej výstavby v meste. [46] Kontajnery sú podľa Solà-Moralesa uzavreté okrsky, ktorých základným predpokladom je separácia. Môže to byť „separácia od skutočnosti v snahe vytvoriť priestor reprezentácie“, ale aj „*fyzická separácia odmietajúca priepustnosť, tranzit, transparentnosť*“. Môžu to byť vnútorné aj vonkajšie priestory, uzatvorené, ohraničené, chránené okrsky produkované architektonickými prostriedkami, ktoré sú však vždy „uzavreté rigidnou obálkou kontajnera“. [47] Pojmom *terrain vague* Solà-Morales označuje „*urbánnu kategóriu, s ktorou môžeme prísť k miestam, územiám alebo k budovám, ktoré majú určitú dvojitú danosť. Na jednej strane vague znamená prázdny, voľný, zbavený aktivity, neproduktívny, v mnohých prípadoch zastaraný, na druhej strane to znamená nepresný, nedefinovaný, vágny, bez pevných limitov, bez jasnej budúcnosti vo výhľade*“. [48] Solà-Morales navrhol tieto kultúrne kategórie ako nástroj na vysvetlenie nových vzťahov medzi architektúrou a veľkým mestom. My sme jeho metódu uplatnili pri vysvetlení a charakteristike urbánnych situácií, ktoré vznikli pod vplyvom modernej architektúry a urbanizmu v minulom storočí v Bratislave, a to napriek tomu, že Bratislavu v tom období nemožno považovať za veľké mesto. Aj v pozadí nášho zámeru stálo presvedčenie, že „*len priznaním rovnakej pozornosti hodnotám pamäti a neprítomnosti aj hodnotám inovácie budeme schopní uchovať dôveru v komplexný a pluralitný mestský život*“, pochopiť ho a udržať. [49]

Predkladanú typológiu urbánnych situácií Bratislavy tvorí týchto 12 základných typov: 1. Od lineárnej ulice k zložitému mestskému priestoru, 2. Od periferie k novému centru, 3. Od jedinečného ku generickému, 4. Nábregie ako typ problému, 5. Fragmenty konceptov, 6. Mestotvorná moderna, 7. Nejednoznačný ring, 8. Križovatka nie je námestie, 9. Putujúci objekt, 10. Od továrenského dvora k downtownu, 11. Od športu ku komercii, 12. Fenomén hromadnej bytovej výstavby. Päť kultúrnych kategórií Solà-Moralesa sa v rámci svojej charakteristiky uplatnilo nasledujúcim spôsobom. Prvý typ Od lineárnej ulice k zložitému mestskému priestoru je súčasne urbánnou mutáciou, ktorá sa prejavuje postupnou zdanlivo náhodnou premenou lineárnej ulice na zložitý mestský priestor, pričom táto premena zodpovedá postupnej realizácii takmer zabudnutej prvej regulačnej štúdie. Tento typ sme identifikovali a opísali na príklade Obchodnej ulice, no charakterizuje aj

ďalšie mestské radiály, ako je Špitálska či Dunajská ulica. [50] Na druhý typ Od periferie k novému centru sa vzťahujú hneď dve kultúrne kategórie, *terrain vague* aj kontajner. Mali sme pritom na mysli miesto, ktorého architektonické, resp. urbanistické hodnoty sa opakovane spochybňovali, miesto, kde architekti opakovane navrhovali radikálne prestavby, miesto, ktoré sa opakovane integrovalo do rozvíjajúcej sa mestskej štruktúry a opakovane chátralo a napriek tomu je dnes „*privilegovaným miestom identity, stretnutia súčasnosti a minulosti*“. [51] Tento typ súčasne charakterizuje opakované uzatváranie, kontajnerizácia s cieľom realizácie „*rituálu konzumu*“. [52] Skúmali sme ho a definovali na príklade Kamenného námestia, ktoré v priebehu histórie fluktovalo medzi územím nikoho – *terrain vague* – a uzavretým stánkom konzumu – kontajnerom. [53] Rovnaké charakteristiky sa pritom vzťahujú napríklad aj na Trnavské mýto. Tretí typ mestskej situácie Od jedinečného ku generickému zahŕňa miesta, ktoré sa v priebehu uplynulého storočia premenili z autentického miesta minulosti na unifikovanú umelú štvrť súčasnosti. V zmysle prístupu Ignasiho de Solà-Moralesa možno aj tento typ interpretovať prostredníctvom dvoch kategórií, *terrain vague* a kontajner. Aj tento typ mestskej situácie pritom v rozličných historických obdobiach nadobúdal charakter nejasného prevrstveného územia nikoho a inokedy zasa ráz uzavretého komplexu konzumácie politického, spoločenského či komerčného rituálu. Tento typ mestskej situácie sme špecifikovali na základe výskumu hradného kopca a Podhradia. Ďalší typ mestskej situácie reprezentuje nábregie Dunaja. [54] Najvýstižnejšie ho charakterizuje kultúrna kategória toky, ktorú v tomto prípade chápeme ako komplex mnohorakých tokov, „*ustavičný pohyb ľudí, tovarov, služieb a dát*“, ktoré nábregie sústreďuje a prepája do zložitej siete s nepravidelnou štruktúrou uzlov. [55] Na nábregie sa však v určitej miere vzťahuje aj kategória *terrain vague*. Prakticky počas celého 19. aj 20. storočia sa na brehoch Dunaja testovalo viacero urbanistických a architektonických koncepcií, ktoré mali toto územie integrovať do mestskej štruktúry, ani jednu z nich sa však nepodarilo celostne realizovať. Práve naopak, fragmentárne zásahy spôsobovali, že územie chátralo. Nábregie tak až do konca minulého storočia ostalo miestom, kde sa minulosť stretáva so súčasnosťou, a zároveň jednou z posledných mestských „*pevností, kde možno realizovať slobodu jednotlivca alebo malej skupiny*“. [56] Aj piaty typ mestskej situácie Fragmenty konceptov najlepšie charakterizuje kultúrna kategória *terrain vague*. I toto územie bolo v minulosti opakovane objektom ambiciózných urbanistických a architektonických zámerov, z ktorých sa realizovali len fragmenty, ktoré sa dnes vnímajú ako zvyškové v kontexte kompaktného mestského tkaniva. Tento typ sme identifikovali a skúmali na území niekdajšieho severného predmestia v okolí dnešného Námestia slobody. [57] Nasledujúci typ, Mestotvorná moderna, je jediný v mestskej štruktúre Bratislavy, ktorý charakterizuje systematické uplatnenie modernej regulácie na väčšej súvislej ploche. Tento typ sme identifikovali a opísali vo vzťahu k Dunajskej štvrti v okolí Jakubovho námestia, Grösslingovej a Bezručovej ulice. [58] Tento typ však možno identifikovať napríklad aj na území okolo Cintorínskej a Moskovskej ulice či Heydukovej, Hollého a Kolárskej. Pri interpretácii ďalšieho typu mestskej situácie, nazvaného Nejednoznačný ring, sme využili kultúrne kategórie toky, pričom

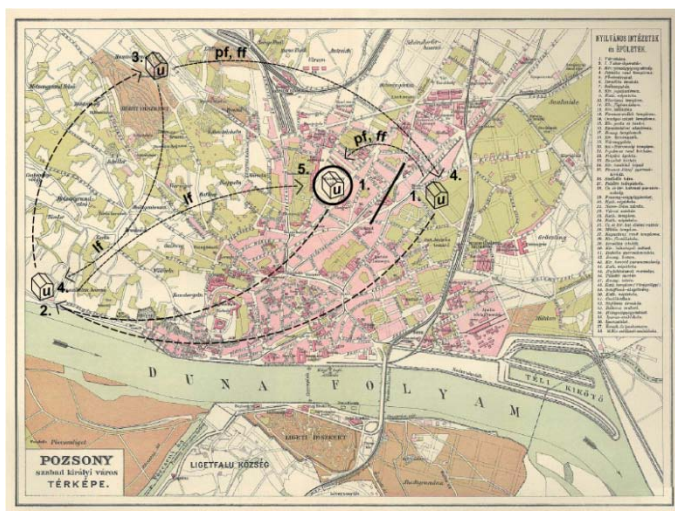

sme mali rovnako ako Solà-Morales na mysli všetky druhy pohybu. V našom prípade to boli pohyby, ktoré ovplyvnili priebeh a formu bratislavského vnútorného okruhu od dopravného pohybu až po pohyby spôsobené modernizáciou, ekonomickým rastom, spoločenskými zmenami či zmenami paradigmy v oblasti architektúry a urbanizmu. [59] Kultúrna kategória toky sa vzťahuje aj na interpretáciu ôsmeho typu, ktorý charakterizuje situácie na krížení radiál s vonkajším mestským okruhom. Ide o miesta, ktoré mal moderný urbanizmus tendenciu definovať v prvej polovici 20. storočia prostredníctvom mestských blokov alebo neskôr v druhej polovici 20. storočia prostredníctvom výrazných solitérov. V konečnom dôsledku ich však determinoval najmä dopravný tok. Aj nasledujúci typestskej situácie Putujúci objekt možno interpretovať prostredníctvom kategórie toky. Zahŕňa totiž proces výstavby, premeny a likvidácie železničnej siete na území mesta a s tým súvisiace budovanie a rušenie železničných staníc. S týmto typomestskej situácie bezprostredne súvisí desiaty typ Od továrenského dvora k downtownu, do ktorého patria miesta, na ktorých sa industriálna zóna zmenila na spoločenské centrum rôzneho funkčného určenia. Tento typ možno najlepšie priblížiť dvojicou kategórií *terrain vague* a kontajner, pričom aj v tomto prípade dochádza k viacnásobnej premene jednej kategórie na druhú. Tento typ sme skúmali a definovali na príklade Zóny Chalupkova, ktorá sa z polopriepustnej sústavy areálov výrobných závodov zmenila na nové centrum mesta so sériou uzavretých kultúrnych, obchodných, kancelárskych a obytných prevádzok. [60] Ďalší typestskej situácie, ktorý sme nazvali Od športu ku komercii, najlepšie charakterizuje kategória kontajner, pričom máme ťažiskovo na mysli tú etapu výstavby bratislavských športovísk, počas ktorej sa tieto stavby stávali exkluzívnymi, uzavretými komerčnými centrami. Posledný, dvanásty typestskej situácie Fenomén hromadnej bytovej výstavby je náprotivkom Solà-Moralesovej kategórie habitácie. V prípade Bratislavy ilustruje rozhodujúci vplyv hromadnej bytovej výstavby na celkovú podobu bývania v tomto meste.

Neplánované mesto?

Ku každej zo spomenutých mestských situácií sme vo svojej interpretácii priradili samostatný naratív, ktorý reflektoval jej výskum z historického a priestorového hľadiska. Typológia mestských situácií Bratislavy nám slúžila ako zástupný objekt pri výskume mestského tkaniva Bratislave, no súčasne už sama svojou štruktúrou toto tkanivo charakterizovala. Prostredníctvom nej sme tak boli schopní identifikovať a objasniť špecifické javy a procesy vrátane mechanizmu ich fungovania, ktoré mali zásadný vplyv na vývoj mestskej štruktúry. Išlo napríklad o mechanizmus obstarania, prípravy, schválenia a uplatnenia regulačného, resp. územného plánu mesta, o uplatnenie fenoménu vyvlastnenia a asanácie, o proces objednania, prípravy a uplatnenia čiastkových regulačných štúdií a úlohu jednotlivých aktérov tohto procesu. Ukázalo sa, že proces asanácie možno považovať za jeden z najdôležitejších nástrojov zavádzania plánovitých urbanistických zmien v meste. Asanácia ako „čistenie“ územia od existujúcej zástavby patrí medzi prvé kroky v procese fyzickej modernizácie miest a zároveň je jednou z najvýraznejších materializácií zákona vo vzťahu k architektúre a

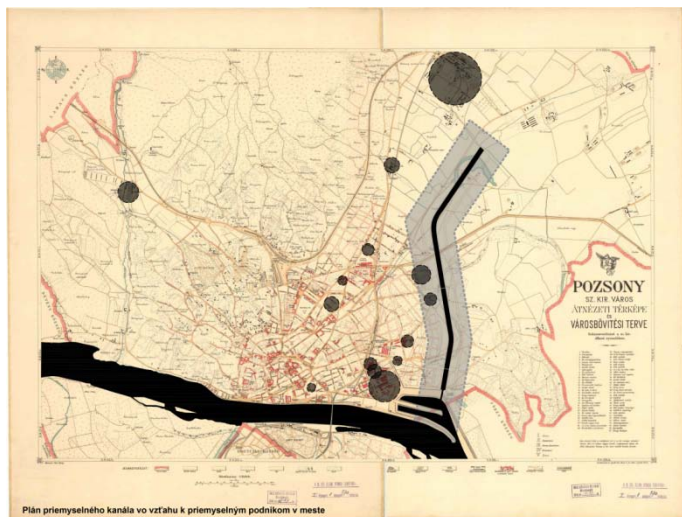
urbanizmu. Výskumom mechanizmov asanácie a s ňou súvisiacich legislatívnych opatrení vyvlastňovacieho práva sa podarilo objasniť jeden zo spôsobov zavádzania plánovitých urbanistických zmien v meste. Proces asanovania sme zasadili do historicko-spoločenského kontextu, ktorý sa v urbánom priestore formoval spolu so všeobecným etablovaním liberalizmu a kapitalizmu v priemyselných krajinách Európy. Definovali sme jeho dvojznačné pôsobenie, na jednej strane ako jedného zo spôsobov legálneho vymáhania verejného záujmu, hygieny a bezpečnosti v meste a na druhej strane ako spôsobu štátnej disciplinarizácie obyvateľstva a presadzovania ideologických či ekonomických plánov elit. Konkrétnu tvorbu asanačnej legislatívy, ako aj negociáciu jej presadenia sme testovali na lokalite dnešného Námestia slobody aj na území hradného kopca a Podhradia, ktoré bolo ohniskom premýšľania o meste ako centre vlády a administratívy krajiny. [61] Ďalší proces, ktorý v 20. storočí výrazne vplýval na podobu urbánnej štruktúry európskych miest, bola ochrana nehnuteľných pamiatok. Skúmanie okolností vyhlásenia mestskej pamiatkovej rezervácie v Bratislave v roku 1954 prinieslo poznatky o procese územnej ochrany historického centra, ktorý sa v skutočnosti začal už začiatkom 20. storočia, teda oveľa skôr, než sa po 2. svetovej vojne prišlo k všeobecnému vyhlasovaniu mestských pamiatkových rezervácií. Odhalili sme aj komplikovaný vzťah Hradu s Podhradím a mestského jadra v tomto procese. Tieto historicky samostatné entity sa z hľadiska kompozície historických štruktúr mesta a jeho siluety považovali za jeden nedeliteľný celok. Napriek tomu sa k nim v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. storočia pristupovalo odlišne. Táto etapa procesu uplatňovania pamiatkovej ochrany na území pamiatkovej rezervácie ilustruje celé spektrum hospodárskych a ideologických súvislostí, ktoré tento proces ovplyvňovali. [62]

Obrázok 5: Vizualizácia zámerov na umiestnenie univerzity v Bratislave
Zdroj: Archív OA, HÚ SAV

V minulom storočí ovplyvňovala stavebný vývoj Bratislavy vysoká frekvencia zásadných historických udalostí, ako boli dve svetové vojny, zánik či vznik piatich štátnych útvarov, štyridsaťročná existencia železnej opony, ktoré sa priamo premietli do procesu výstavby. Územné straty, napr. v podobe pričlenenia pravého brehu Tretej ríše, boli napríklad iniciačné pre rozvoj športových areálov na východnom okraji mesta.

Zmeny statusu mesta v rámci štátnych útvarov zase priamo podmieňovali veľkosť plánovaných investícií aj možnosť ich realizácie. Na sklonku 19. storočia napríklad nebolo vo vtedajšom Prešporku možné realizovať veľké verejné investície, keďže mesto nedisponovalo financiami na uplatnenie vyvlastňovacieho zákona. To sa však radikálne zmenilo, keď Bratislava získala v roku 1939 štatút hlavného mesta Slovenskej republiky. V rámci výskumu sa ukázalo aj to, že z hľadiska urbanistického plánovania mesta bolo rozhodujúce a najdôležitejšie prvé a tretie desaťročie 20. storočia a štyridsiate a šesťdesiate roky minulého storočia. V tých rokoch vzniklo najviac plánov, ktoré determinovali nasledujúce stavebné aktivity. V procese výskumu sa ukázalo, že proces plánovania a výstavby mesta výrazne ovplyvnili konkrétne osobnosti architektov a urbanistov, ako Antal Palóczy, Alois Balán, Jiří Grossmann, Friedrich Weinwurm, Jozef Marek, Kamil Gross, Ivan Matušik, Štefan Svetko, Milan Hladký a Milan Beňuška. Súčasne sa podarilo odhaliť mimoriadny vplyv niektorých osobností z prostredia lokálneho industriálneho a finančného kapitálu na proces plánovania. Boli to práve aktéri hospodárskej súťaže, ktorí opakovane iniciovali regulačné úpravy alebo ich dokonca priamo objednávali. Predstavitelia mesta aj odborné grémiá tak často reagovali až na tieto podnety. Tento fenomén slabého mesta a silného kapitálu možno vo vzťahu k Bratislave považovať za charakteristický. Pomerne prekvapujúce bolo zistenie, že „kapitál“, respektíve ekonomická sila rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovala výstavbu aj v období plánovaného socialistického hospodárstva.

Obrázok 6: Zámer na výstavbu priemyselného kanála vo vzťahu k priemyselným podnikom v meste
Zdroj: Archív OA, HÚ SAV

Na príklade všetkých skúmaných mestských situácií, s výnimkou jediného typu Mestotvorná moderna, sa potvrdil predpoklad, že Bratislava je naozaj mesto nedokončených plánov, nerealizovaných projektov a ad hoc riešení, mesto, kde sa proces plánovania uplatňuje prerušovane a diskontinuálne. Veľké celostné zámery spravidla ostávajú nenaplnené, respektíve sa naplňajú nezámerné, takmer prekvapujúco, s odstupom niekoľkých desaťročí. Neplánované mesto teda neznamená mesto stavané spontánne bez plánu, ale mesto, kde sa realizujú navzájom si konkurujúce, protirečiacie či, naopak, podporujúce sa plány, ktoré sa zároveň uplatňujú

čiastkovo, niekedy dokonca inak, ako predpokladali ich autori. Výskum však identifikoval aj mechanizmus pretrvávania kľúčových ideí, ktorý sme opísali ako fenomén nezámernej kontinuity. [63] Ide o nezámerné či nedeklarované pokračovanie vízií a zámerov predchádzajúcich období, výsledok určitého množstva poznania, ktoré sa stalo súčasťou povedomia o meste a spolu s jeho prírodnými danosťami a morfológiou ovplyvňuje myslenie architektov, urbanistov a investorov. Ako príklad možno uviesť prvý regulačný plán Bratislavy z roku 1917 a uplatnenie jeho ideí pri neskoršom plánovaní a výstavbe.

Analýza radikálnych mestských vízií neskorého modernizmu a ich fragmentárnych realizácií zase ukázala, že takéto krehké fragmenty vytvárajú v mestskom priestore opakovane nové začiatky. Zároveň sa ukázalo, že aj fragmenty regulačných plánov majú potenciál fungovať v mestskom tkanive ako stabilizačné prvky, preklenujúce medzery vyplývajúce z diskontinuity územného plánovania. Zaujímavé a do určitej miery prekvapujúce bolo zistenie, že politicky alebo ideologicky podmienené rozhodnutia ovplyvnili reálnu formu mesta iba v obmedzenej miere. Zásahy, ktoré sa im pripisovali, sa zväčša opierali o staršie zámery. Tento jav sme identifikovali napríklad na úprave hradného kopca a Podhradia vrátane rozšírenia Židovskej ulice, ale aj pri výstavbe spoločenského centra na mieste bývalej továrenskej štvrte v dnešnej Zóne Chalupkova.

Potvrdil sa pritom aj predpoklad, že autoritatívny režim najväčšmi ovplyvnil podobu mesta bytovou výstavbou v druhej polovici 20. storočia. V štandardných situáciách však kľúčovú úlohu častejšie zohrávali konkurenční aktéri voľného trhu, ktorí buď priamo ovplyvnili návrh územných plánov, alebo aspoň vyvolali potrebu ich vytvorenia. Náš výskum potvrdil, že aktéri trhu, investori či developeri vždy boli aj budú dobre pripravení formovať budúcu podobu mesta. Je zrejmé, že jediný spôsob, ako pomôcť predstaviteľom mesta a verejnosti konkurovať ich myšlienkam, je poskytnúť im vedomosti o urbánnej podobe a najmä o histórii plánovania a výstavby mesta. Tento zámer bol nakoniec aj hlavnou motivačnou ambíciou nášho výskumu.

Príspevok je výsledkom výskumu realizovaného s finančnou podporou Agentúry APVV v rámci projektu APVV-16-0584.

REFERENCIE:

- [1] ROUBAL, Petr: Plánování Prahy 80. – 90. léta. Sebedestrukce urbanistické expertizy. In: *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Ed. Michal Kopeček, Argo, 2019, s. 316.
- [2] Územný plán hl. mesta SR Bratislavy [online]. Dostupné na internete: <<https://www.bratislava.sk/sk/uzemny-plan>>.
- [3] BOOMEN, Tijs van den: Odkiaľ kam? The unintended city. In: VAN OIJEN, Illah: *Bratislava – mesto na mieru. Urban Landscapes of Bratislava*. Bratislava : Slovart, 2007. s. 7-15. MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Bratislava: mesto bez vlastností? Bratislava: a city with no character?. In: *Architektúra & urbanizmus*. 2010, roč. 44. , č. 1-2, s. 34-51.
- [4] ROSSI, Aldo: *L'architettura della città*. Padova Marsilio, 1966. Lynch, Kevin: *The Image of the City*. Cambridge, MA :

- MIT Press, 1960. Norberg-Schulz, Christian: *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*. New York : Rizzoli, 1980.
- [5] ECO, Umberto: *Opera aperta*. Milano : Bompiani, 1967.
- [6] OLIVEIRA, Victor: *Urban Morphology. An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*. Springer, 2016.
- [7] Napr. HINSE, Ton: *The Morphology of the Times*. Berlin : DOM Publishers, 2014 alebo FOSCARI, Gulia: *Elements of Venice*. Zürich : Lars Müller Publishers, 2014.
- [8] Steinert, Tom: *Dialogische Stadt*. Zürich, 2014.
- [9] BRANDLHUBER, Arno – HERTWECK, Florian – MAYFRIED, Tomas (eds.): *The Dialogic City – Berlin wird Berlin*. Kolín : Verlag der Buchhandlung Walther König, 2015.
- [10] AURELI, Pier, Vittorio: *The possibility of an Absolute Architecture*. Cambridge : MIT Press, 2011.
- [11] AURELI, Pier, Vittorio (ed.): *The City as a Project*. Berlin : Ruby Press, 2014.
- [12] ISSAIAS, Platon: The Absence of Plan as a Project. In: AURELI, Pier, Vittorio (ed.): *The City as a Project*. Berlin : Ruby Press, 2014. s. 292-331.
- [13] Dostupné na internete:
<<https://www.gsd.harvard.edu/exhibition/urban-intermedia-city-archive-narrative/>>
- [14] Napr. BLAU, E. – Rupnik, I.: *Project Zagreb*. Barcelona : Actar, 2007.
- [15] Súčasťou výskumného tímu boli okrem autorky tohto textu Katarína Haberlandová, Laura Krišteková a Peter Szalay z oddelenia architektúry HÚ SAV, Nina Bartošová, Monika Bočková, Matúš Dulla, Anna Gondová a Peter Horák z FA STU a Éva Lovra z Univerzity v Debrecíne. Výskum podporili grantové agentúry APVV, VEGA a SAIA.
- [16] ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Pressburg*. Band 1., 2/1., 2/2., 2/3., 2/4., 3., 4/1. Pressburg : Carl Stampfel, 1900. 7 zväzkov, Pressburg 1892 – 1912. ORTVAY, Theodor: *Pozsony város utcaí és terei: A város története utca és térneveken*. Pozsony : Wigand F. K., 1905.
- [17] FAUST, Ovidius: Kunstlerische und historische Andenken. In: FAUSTt, Ovidius: *Príspevky k stavebným dejinám mesta Bratislavy. Slovenský staviteľ*. 1932, roč. 2, č. 8, s. 225.
- [18] MENCL, Václav – MENCLOVÁ, Dana: *Bratislava, stavebný obraz mesta a hradu*. Praha : Jan Štenc, 1936.
- [19] BÁRTA, Eugen: In: Bratislava, hlavné mesto Slovenska – *Pressburg Hauptstadt der Slowakei*. Basel : Landerdienst a. g., 1943.
- [20] DANNINGER, J.: *Führer durch Bratislava (Pressburg, Pozsony) und Umgebung*. Pressburg : Carl Angermayer, 1927.
- [21] ROCHANOWSKI, Leopold Wolfgang: *Columbus in der Slowakei*. Bratislava : Eosverlag, 1936.
- [22] SZÖNYI, Andrej: *Tak rástla Bratislava. Vývin architektúry a stavebníctva v Bratislave*. Bratislava : Pallas, 1978.
- [23] BEŇUŠKA, Milan: Bratislava, hlavné mesto Slovenska. In: *Architektura ČSR*. 1958, roč. 17, č. 1, s. 11.
- [24] LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (eds.): *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1966.
- [25] ŠÁŠKY, Ladislav: *Bratislava*. Bratislava : Šport, 1967.
- [26] HORVÁTH, Vladimír: *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava : Tatran, 1990.
- [27] OBUCHOVÁ, Viera: *Priemyselná Bratislava*. Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2009.
- OBUCHOVÁ, Viera – JANOVIČKOVÁ, Marta: *Každodenný život a bývanie v Bratislave v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2011.
- [28] BOŘUTOVÁ, Dana: The Impact of the Mayors on Architecture in Bratislava. In: *Mayors and City Halls/Local Government and the Cultural Space in the Late Habsburg Monarchy*. Krakov : Jacek Purchla, 1998, s. 77-82.
- BABEJOVÁ, Eleonóra: *Fin-de-Siècle Pressburg. Conflict & Cultural Coexistence in Bratislava 1897-1914*. New York : Columbia Press, 2003.
- [29] Napríklad *Medzi provinciou a metropolou: Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Historický ústav SAV, 2012.
- [30] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: *Bratislava, atlas sídlisk*. Bratislava : Slovart, 2012. SZALAY, Peter (ed.): *Moderná Bratislava*. Bratislava : Marenčin PT, 2015.
- ŠČEPÁNOVÁ, Soňa: Veľká Bratislava architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna. In: *Architektúra & urbanizmus*. 2019, roč. 53, č. 1-2, s. 88-102. SZALAY, Peter (ed.): *Vojnová Bratislava, 1939 – 1945*. Bratislava : Marenčin PT, 2019.
- [31] DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: *Architektúra 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : Slovart, 2012.
- LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: *Rozmanité 19. storočie*. Bratislava : Perfekt, 2008.
- POHANIČOVÁ, Jana – BUDAY, Peter: *Storočie Feiglerovcov*. Bratislava : Trio Publishing, 2016.
- [32] PERRAULT, Dominique et al.: *Bratislava – metropolis*. Bratislava : Spolok architektov Slovenska, 2013.
- [33] PAULÍNYOVÁ, Nina (ed.): *Bratislava, minulosť a budúcnosť. Prelomové obdobia vývoja mestského priestoru*. Bratislava : Bratislavské ostrovy, o. z., 2008.
- [34] Žalman, Peter: *Urbanistický atlas Bratislavy*. Bratislava : GDA Visual, 2017.
- [35] Horák, Peter: *Urbanizmus 20. storočia na Slovensku*. Prípadová štúdia Bratislavy. Bratislava : FA STU, 2018.
- [36] ANDRÁŠIOVÁ, Katarína, DULLA, Matúš, HABERLANDOVÁ, Katarína, MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, PASTOREKOVÁ, Laura, SZALAY, Peter: Neplánované mesto: moderné urbanistické koncepcie v tradičnej mestskej štruktúre/Unplanned city: modern urban conceptions in a traditional urban structure. In: *Architektúra & urbanizmus*. 2015, roč. 49, č. 3-4, s. 216-239.
- [37] POTEMRA, Michal: *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin : Matica slovenská, 1963, s. 217.
- [38] Tamže, s. 220.
- [39] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – LÓVRA, Éva – PASTOREKOVÁ, Laura: Červený alebo modrý? Začiatky moderného plánovania Bratislavy. In: *Architektúra & urbanizmus*. 2017, roč. 51, č. 1-2, s. 30-43.
- [40] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – SZALAY, Peter – PASTOREKOVÁ, Laura – HABERLANDOVÁ, Katarína – ZAIČEK, Martin – IBELINGS, Hans, *Ročenka slovenskej architektúry 2016/17. Yearbook of Slovak Architecture*. Slovart : Bratislava 2018.
- [41] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Bratislava the (Un)Planned City: the Impact of 20th Century Urban Planning on the Urban Structure of the Slovak Capital – Bratislava (ne)plánované mesto: vplyv urbanizmu 20. storočia na mestskú štruktúru hlavného mesta Slovenska. In: *Architektúra & urbanizmus*. 2019, roč. 53, č. 3-4, s. 222 – 232.
- [42] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – LÓVRA, Eva, – PASTOREKOVÁ, Laura, SHARED IDEAS. Beginnings of modern urban planning in historic Hungary on the example of Bratislava and Novi Sad. In: *Planning Perspectives*. 2020, roč. 35, č. 2, s. 371-381.
- [43] DE SOLÀ-MORALES, Ignasi : Present and Futures. Architecture in Cities. In: *Present and Futures. Architecture in Cities*. Exhibition catalogue. Solà-Morales, I. de and Costa, X. (eds.). Barcelona : Actar, s. 10 -23.
- [44] Tamže, s. 12.
- [45] Tamže, s. 15.
- [46] Tamže, s. 16.
- [47] Tamže, s. 20.

- [48] Tamže, s. 23.
- [49] Tamže, s. 23.
- [50] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta a kol: *(Ne)plánovaná Bratislava*. Bratislava : Veda, 2019, s. 66-95.
- [51] DE SOLÀ-MORALES, Ignasi : 1996, s. 23.
- [52] Tamže, s. 20.
- [53] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: a kol., 2019, s. 96-133.
- [54] Tamže, s. 134-171.
- [55] DE SOLÀ-MORALES, Ignasi, 1996, s. 15.
- [56] Tamže, s. 23.
- [57] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. a kol., 2019, s. 172-227.
- [58] Tamže, s. 228-255.
- [59] Tamže, s. 256-305.
- [60] Tamže, s. 306-335.
- [61] SZALAY, Peter: Asanácia: priemet vyvlastňovacej legislatívy do plánovania Bratislavy ako hlavného mesta v prvej polovici 20. storočia; príklad Námestia slobody. In: *Architektúra & urbanizmus*. 2018, roč. 52, č. 1-2. s. 18-35.
- [62] HABERLANDOVÁ, Katarína: *Bratislava: historické pozadie vzniku mestskej pamiatkovej rezervácie*. Príspevok na medzinárodnej vedeckej konferencii Od c. k. Ústrednej komisie k európskemu kultúrnemu dedičstvu. Bratislava 22. 11. 2018.
- [63] MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Bratislava – (ne)plánované mesto. In: *Architektúra & urbanizmus*. 2019, roč. 53, č. 3-4, s. 224-234.